

Јанко Рамач
 Универзитет у Новом Саду
 Филозофски факултет
 Одсејк за русинистику
 janko.ramac@ff.uns.ac.rs

УДК 821.163.4.09(497.11)
<https://doi.org/10.18485/slavistica.2019.23.1.18>
 оригинални научни рад
 примљено 04.03.2019.
 прихваћено за штампу 16.05.2019.

ЕПИСТОЛАРНО НАСЛЕЂЕ МИХАЈЛА КОВАЧА*

У овом раду сажето се приказује богато епистолярно наслеђе русинског књижевника и културног делатника Михајла Ковача (1909–2005), настало у другој половини XX века. Већи део наслеђа чине писма, дописнице и разгледнице које су Ковачу упућивали истакнути украјински, русински, српски и словачки књижевници, научници, културни делатници или књижевна удружења и њихови представници. Делимично су сачуване копије или копирани његови одговори. Публиковање и приближавање ове епистолярне грађе широј научној јавности пружиће нову и веома драгоцену базу података за даље изучавање не само књижевног дела М. Ковача и његове културне и националне делатности, него и много шире, књижевног, културног и националног живота Русина у другој половини XX века.

Кључне речи: Михајло Ковач, Олекса Мишанич, Русини у Југославији, русинска књижевност, украјинска књижевност.

This work summarizes the rich epistolary legacy of the Ruthenian writer and cultural worker Mihajlo Kovač (1909–2005), created in the second half of the 20th century. Most of the legacy consists of the letters and postcards sent to Kovač by prominent Ukrainian, Ruthenian, Serbian and Slovak writers, scholars, cultural workers or literary associations and their representatives. Copies or concepts of his answers to them are partly preserved. Publishing and bringing this epistolary material closer to broader scholarly circles will give a new and valuable database for further studies not only of the literary work of M. Kovač and his cultural and national activities, but of the literary, cultural and national life of the Ruthenians in the second half of the 20th century.

Key words: Mihajlo Kovač, Oleksa Mišanič, Ruthenians in Yugoslavia, Ruthenian literature, Ukrainian literature.

Књижевно дело истакнутог русинског писца и песника Михајла Ковача свеобухватно је сагледао и анализирао Јулијан Тамаш прво у својој прерађеној и дорађеној докторској дисертацији *Русинска књижевност. Историја и статус* (Тамаш 1984),¹ и касније у студији *Евангелиста Михайло Ковач* (Тамаш 2009), где је дао и доста опширну његову биографију. Ипак, Тамаш није имао увид у двадесетак свезака Ковачевих дневника, које је писац уредно водио од 1957. године, нити у његово богато епистолярно наслеђе.

У овом раду посебну пажњу посвећујемо делу епистолярног наслеђа М. Ковача, надајући се да ће у догледно време бити објављен бар један његов део, и да ће и његови дневници бити сагледани и можда делимично и објављени. Епистолярно наслеђе Михајла Ковача је прилично богато и чине

* Рад је рађен у оквиру научног пројекта *Војвођански простор у контексту европске историје* Одсека за историју Филозофског факултета у Новом Саду бр. 177002, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Касније је дело, нешто допуњено, објављено и на русинском језику (Тамаш 1997).

га неколико стотина писама, честитки и дописа.² У раду се неће узимати у разматрање писма рођака или познаника која имају више приватни карактер и свакако су значајна за попуњавање празнина или прецизирање неких података у његовој биографији, али су мање интересантна за књижевни, културни и национални живот Русина у Југославији. Посебна пожња ће бити посвећена преписци и контактима са појединцима и институцијама у Украјини и украјинској дијаспори, са којима је Ковач успостављао и одржавао плодну сарадњу на пољу књижевности, културе, језика и националног живота Русина и Украјинаца.

Неколико десетина писама чине протоколарна, упућена М. Ковачу од стране Савеза писаца Украјине³ или представника Амбасаде Украјине поводом његових јубилеја или додељених награда и признања, која сведоче о поштовању и одавању признања истакнутом ствароцу и неуморном прегаоцу на успостављању и развијању контаката и сарадње Русина у Југославији са Украјином и украјинском дијаспором. У ту групу се могу уврстити и писма упућена од Друштва књижевника Војводине и сачуване копије Ковачевих писама овом друштву.

Најобимнија и у великој мери сачувана јесте преписка М. Ковача са Олексом Мишаничем, научним радником из Кијева.⁴ Преписка је већ добрим делом припремљена за штампу.⁵ Садржи укупно 58 писама О. Мишанича Ковачу и 82 писма и дописница Ковача Мишаничу, и има изузетан значај за праћење и разумевање почетка и тока књижевне, културне и националне сарадње не само њих двојице, него и за успостављање и развој књижевне, културне и националне сарадње Русина у Југославији са Украјином. Нико у Украјини нити у Југославији у другој половини XX века није уложио толико рада и труда, нити је са толико елана радио на тој сарадњи као ова двојица. Чак и када је све ишло тешко, и када је ситуација била скоро безнадежна због разних опструкција и спречавања, они нису посустајали, верујући да њихов рад неће остати без резултата. А резултати су стизали. Управо захваљујући њиховој сарадњи у Украјини су била штампана у оригиналу или у преводу на украјински језик прозна или поетска дела М. Ковача и многих других русинских писаца, прилози о русинској књижевности или о њиховом културном и националном животу, а у Југославији, у издањима на русинском, српском и хрватском језику, штампана су преведена дела украјинских писаца и објављена су бројна дела и прилози о књижевном, културном и националном животу у Украјини и о међусобној српско-украјинској сарадњи кроз векове (Рамач 2017).

² Сачувано епистолярно наслеђе Михајла Ковача нам је љубазно дала на коришћење његова најмлађа кћерка Оља Карлаварис, на чему јој и овом приликом изражавамо велику захвалност.

³ Спілка письменників України.

⁴ Мишанич Олекса (1933–2004) – дописни члан Националне академије Украјине, доктор филолошких наука, професор.

⁵ Аутор овог прилога је добио на коришћење писма О. Мишанича, упућена М. Ковачу, а Олег Румјанцев, проф. на Универзитету у Палерму, је добио на коришћење писма М. Ковача упућена О. Мишаничу од његовог сина Јарослава из Кијева. Сва та писма су већ преписана и слојена у један рукопис који аутори припремају за штампу.

У писмима Мишаничу, као и у својим књижевним делима, Ковач се често сликовито изражавао њему властитим хумором, не ретко и на свој рачун. Ипак, када је говорио о озбиљним стварима и плановима, често је био судржан и опрезан, чувајући тако свог пријатеља од могућих непријатности и проблема, свестан да службе безбедности у СССР-у контролишу преписке, нарочито ону пошту из иностранства. У писмима није желео да износи Мишаничу нашироко о проблемима који су га непрестано пратили у књижевном и културном раду, а понекад би само напомињао да ће му о свему детаљније причати приликом првог сусрета. Тако, на пример, Ковач у писмима Мишаничу није ни споменуо о нападима и оптужбама које је доживљавао због «идеолошког застрањивања» 1968. године, нити о монтираној оптужби за «украјински национализам» 1973. године, која је потекла од огранка чланова КПЈ у Руском Крстуру и огранка комуниста из НИП «Руске слово» и која је била објављена у истоименим русинским недељним новинама (Тамаш 2009: 19–23).

Михајло Ковач први од Русина из Југославије успоставља контакте и са украјинским научницима, лингвистима, етнологима и другима истакнутим делатницима из Украјине и украјинске дијаспоре. Олекса Хорбач, украјински лингвиста који је живео у емиграцији, је међу првима с којима је Ковач после Другог светског рата отпочео интензивну сарадњу. Њихово познанство и сарадња почињу после Хорбачеве посете Русинима у Југославији 1953. године, када је он дошао овде ради прикупљања грађе за изучавање русинског језика. Хорбач је објавио неколико радова о русинском језику у Немачкој и у русинским издањима у Југославији.⁶ Међутим, мање је познато да је Хорбач значајно утицао и на Ковачево књижевно стваралаштво. Наиме, после Ковачеве молбе да напише нешто о његовим књижевним делима, Хорбач му је послао доста опширну критичку анализу, истовремено указујући на који начин да усавршава своје књижевно стваралаштво: „Мусите дотримувати кроку новішому часові”.⁷ Ту је он саветовао свом другу да чита истакнуте украјинске писце који су по тематици и сензибилитету блиски његовом стваралаштву, на пример: Васиља Стефаника, Михајла Коцјубинског, Миколу Хвиљовог, Хрихорија Косинку, од новијих Јурија Јановског, Олександра Довженка, јер „вони вас навчать як писати про селянське життя”. Хорбач је сматрао да ће то отворити Ковачу пут у велику украјинску књижевност. После тога Ковач је заиста почео да више чита украјинске писце које му је Хорбач препоручио, и тај утицај класика украјинске књижевности (Ивана Франка, Михајла Коцјубинског, Олге Кобиљанске, Марка Черемшине и Васиља Стефаника) је препознатљив у његовом књижевном стваралаштву (Тамаш 2009: 193–199; Римар 2017). Међутим, Ковач никад није открио како је отпочео његов интерес за дела ових украјинских писаца, односно да је у томе извесну улогу имао О. Хорбач.

⁶ Опширније о овој преписци у нашем реферату «Взасмнини Олекси Горбача з русинами у Југославију у 50–60-і рр. XX ст.», прочитаном на IX Светском конгресу украјиниста у Кијеву у јуну 2018. године, који ће бити објављен у зборнику радова са Конгреса.

⁷ Писмо О. Хорбача М. Ковачу, Гетинген, 14. марта 1959. године.

Хорбач је после једне посете Југославији у писму скренуо Ковачу пажњу на људе за које је сматрао да раде за службу безбедности, упозоравајући га тако на могуће непријатности које би могао да има због свог ангажовања на књижевном и културном, а нарочито на националном пољу и због сарадње са Украјином и украјинском емиграцијом и дијаспором. Сачувано је десет Хорбачевих писама и две дописнице Ковачу и 5 копија или концепата писама Ковача Хорбачу.

Пријатељство М. Ковача са истакнутим украјинским режисером и драмским писцем Јуријем Шерегијем⁸ започело је још 1939. године, када је око 200 избеглица из Карпатске Украјине стигло у Југославију и упочетку су се настанили у Руском Крстуру. Ковач је као учитељ заједно са гркокатоличким свештеником Михајлом Фираком дочекао избеглице на граници и допратио их је у село, где су остали извесно време. Међу избеглицама био је и Ј. Шерегиј са неколико позоришних глумаца из Хуста. О драмској делатности Шерегија међу Русинима у Руском Крстуру и Шиду постоји извесна литература (Шереги 1967; Шерегиј 1993): Ковач и после ослобођења успоставља контакт и наставља сарадњу са Ј. Шерегијем. Шездесетих година Шерегиј је по други пут боравио међу Русинима у Југославији захваљујући и свесрдном ангажовању М. Ковача. Његов рад са русинским позоришним аматерима оставио је неизбрисив траг у позоришном животу Русина у Југославији (Латјак 2008; Латјак 2011). Сачувано је десетак писама Шерегија М. Ковачу и неколико копија писама М. Ковача Шерегију, у којима има доста интересантних података о њиховој сарадњи и о раду Шерегија у области позоришног аматеризма Русина у Југославији.

Ковач је сачувао бројна писма од истакнутог украјинског закарпатског писца Ивана Чендеја и његовог сина Михајла. Отац и син су заједно преводили приповетке М. Ковача на украјински језик и тако је објављена његова збирка приповедака у Ужгороду (Ковач 1999). Преписка са И. Чендејем с једне стране сведочи о раду на преводу Ковачевих приповедака, о консултацијама о превођењу и налажењу адекватних решења у неким конкретним ситуацијама, али још више о њиховом искреном пријатељству, књижевном стваралаштву, о питањима украјинског и русинског националног идентитета. Сачувана су укупно 22 писма Ивана Чендеја, писца, и неколико писама његовог сина Михајла М. Ковачу, као и неколико копија писама Ковача И. Чендеју.

Преписка М. Ковача са Богданом Микитјуком из Немачке, који се интересовао за фолклор Русина, трајала је скоро две деценије (1966–1982), а сачувано је само седам његових писама Ковачу и две копије писама писаних писаћом машином Ковача Микитјуку. Нажалост, нисмо пронашли објављене радове Микитјука о Русинима. Микитјук је прво писмо Ковачу написао на језику Русина у Југославији у јануару 1966. године, у ком спомиње да је Ускрс провео у Новом Саду (1965. или можда и раније), и да већ дужи није писао Ковачу, што значи да ранија писма Ковач није сачувао. Ковач му је прикупио и слао неку литературу и грађу у вези фолклора Русина у Југославији.

Од Але Коваль, коауторке украјинско – хрватско-српског речника (Менас – Коваль 1979) сачувано је једно писмо и једна разгледница М. Ковачу и две ко-

⁸ Шерегиј Јуриј (1907–1990) – украјински драмски режисер, драматург из Словачке.

пије писамa и један коцетт његовог одговора Али, која сведоче о њиховој сарадњи односно спремности Ковача да јој помаже у прикупљању језичке грађе.

Преписка са књижевним, културним и националним делатницима из украјинске дијаспоре, из Словачке и Пољске сведочи о бројним проблемима са којима су се од 60-их година сусретали Украјинци и Русини у Пољској и Словачкој. Ковач је настојао да упозна и схвати проблеме тих заједница и појединих активиста, и, без обзира на то да је по природи био веома толерантан, увек је отворено и јасно износио своје ставове и указивао на горуће проблеме, а по њему, за Русине и Украјинце у дијаспори највећи проблеми су биле њихове поделе због амбиција појединаца и прихватање званичног става или често притајеног деловања већинског народа у правцу раздвајања ових мањинских заједница од матичног украјинског народа.

У једном разговору М. Ковач нам је споменуо да се уочи Другог светског рата извесно време дописивао са словачким писцем Владимиром Хурбаном. На жалост, та писма нису сачувана, само је у његовој заоставштини сачувана фотографија/портрет Хурбана са посветом М. Ковачу.

У сачуваном епистоларном наслеђу М. Ковача сачувано је по једно или два писамa од професора Сергија Ткачева из Тернопоља, од Јевгена Пашченка из Украјине, тада студента у Београду, данас професора на Филолошком факултету у Загребу. Ковач је сачувао део преписке са русинским/украјинским културно-просветним делатницима у Пољској и Словачкој: од Стефана Заброварног из Шчечина, од А. Дулебе из Словачке, која сведочи о његовим ставовима о решавању русинског/украјинског питања. Издавач и публициста Иван Ребрик из Ужгорода је 1993. године замолио Ковача да му напише нешто о примању избеглица из Карпатске Украјине 1939. године у Руском Крстуру, што је Ковач и урадио и уједно је послао копију фотографије "Утикачи з Карпатској Украјини у Југославији" из марта 1939. године. Леонид Коваленко, аутор монографије о украјинској совјетској књижевности у иностранству (Коваленко 1968), обратио се Ковачу да му помогне у прикупљању података о овој теми у Југославији. Ковач је шездесетих година водио преписку и са Олексом Шаповалом из Канаде, који је изучавао језик Русина. Сачувано је по неколико писамa Ковачу од украјинског песника Захара Хончарука, академика Миколe Мушинке из Словачке, професора-украјинистe Михајла Молнара из Словачке, од Павла Стефановског из Пољске, од закарпатског сликара Володимира Миките из Ужгорода, од историчара Володимира Керечанина из Ужгорода, од историчара књижевности Ивана Мегеле, који је објавио чланак у часопису Савеза Русина и Украјинаца Хрватске „Нова думка“ (Мегела 1973 /1974) и учествовао на Међународном симпозијуму у Београду „Вук Караџић и свет“ 1988. године. Ту су и два писма Федора Погребеника из Кијева из 1971. и 1972. г., који је писао о Стефанику и молио је Ковача да му одговори како је упознао стваралаштво Стефаника и какав је утицај на њега имало његово дело. Пошто је чуо да је Ковач имао у рукама нека писма Стефаника, молио је детаљнију информацију о њима. Наводи да је послао Ковачу своју књигу о Лесју Мартовичу. Није познат Ковачев одговор. Семен Пањко, књижевник из Ужгорода, написао је М. Ковачу четири писма и једну разгледницу. Пањко је преводио Ковачеве песме на украјински језик и у писми-ма много говори о књижевности, о превођењу.

Михајло Ковач је сачувао бројна писма од русинског писца Ђуре Папхархаја, која углавном одражавају њихов дијалог, често полемички настројен, који открива не само њихове различите погледе на русинску књижевност и организовање њеног унутрашњег живота и функционисања, него и на многе мање или више познате догађаје и појаве у културном и националном животу Русина у Југославији, на њихов национални идентитет и припадност. Због богатства података и разлике у ставовима о многим питањима ова преписка заслужује да буде сачувана у посебном раду.

Анализирајући преписку Михајла Ковача, можемо закључити то што је већ делимично истицано у његовој биографији – да је он увек био принципијелан. Ставовe о националном питању Русина и о њиховој припадности украјинској нацији доследно је заступао и од тога никад није одступао. Доследно је бранио слободу књижевног деловања и изражавања. Приликом изнетих оптужби против њега за „идеолошко скретање“ и за „украјински национализам“ он није прихватио покајање, поспипање пепелом, што се од њега очекивало, чак и по цену искључења из русинског књижевног и културног живота или могућег отпуштања с посла. По природи благ и толерантан, Ковач је доследно бранио основне људске вредности и сматрао је да се људи на одговорним местима тако морају и понашати, а критички се изражавао о „малим главама које одлучују о великим стварима“.

Мада никад није истицао значај и вредност свог књижевног стваралаштва и није чезнуо за признањима и наградама, ипак је тешко доживљавао „понижења“, када су награде додељиване мање значајним писцима и каријеристима због њихове политичке подобности, о чему је оставио записе у својим дневницима.

Михајло Ковач, човек малог раста и скроман учитељ, истицао се великом енергијом, бистрим умом и храброшћу да мисли властитом главом и да отворено каже оно што мисли. Од 50–90-их година XX века неуморно је радио не само на пољу књижевног стваралаштва, него је са великим одушевљењем успостављао и развијао контакте и сарадњу са матичном земљом Украјином, са Савезом књижевника Украјине, чији је постао члан, са Русинима и Украјинцима у дијаспори, увек доследно заступајући и бранећи став да су Русини део украјинске нације и да само као такви имају перспективу да се и даље развијају у свим сферама духовног живота, у књижевности, култури, језику, уметности. Његовом заслугом књижевност Русина у Југославији 60–90-их година XX века постаје део украјинске књижевности: дела украјинске књижевности се преводe на русински и српски/хрватски језик, а дела русинске и јужнословенских књижевности се објављују у Украјини. Сарађивао је и са украјинским лингвистима и другим научницима који су изучавали русински језик и културу и помагао им је у прикупљању неопходне грађе и литературе. Због тога се без претеривања може рећи да је М. Ковач у наведеном периоду био кључна особа међу Русинима у Југославији у успостављању и неговању њихових веза и сарадње са Украјином и украјинском дијаспором у области књижевности, језика и културе.

Цитувана література

- Коваленко Леонід. Українська радянська література за рубежом. Київ, 1968.
 Ковач Михайло. Тихі води. Ужгород: Гражда – Карпати, 1999.
 Лятак Дюра. Театральні животи Руснацох. I. Нови Сад: Руске слово, 2008.
 Лятак Дюра. Театральні животи Руснацох. II. Нови Сад: Руске слово, 2011.
 Мегела Іван. «Вук Караджич і Тарас Шевченко», I-II. Нова думка 73/1989, 74/1989.
 Вуковар: Союз Руснацох и Українцох Горватскей, 1989, 14–17, 27–30.
 Мишанич Олекса. «Гей, там коло Дунаю...» – Нотатки про літературне життя югославських українців». Вітчизна, 4/1966. Київ, 1966, 183–191.
 Мишанич Олекса. «Голос наших братів». Дніпро, 2/1968. Київ, 1968, 148–154.
 Рамач Янко. «Літературні взаємини русинів Югославії з Україною у 60-і рр. XX ст.».
 [In:] A. Kolodziej (ed). Słowiańszczyzna dawniej i dziś – język, literatura, kultura. Monografia ze studiów slavistycznych III. Nakladatelství Pavel Mervat: Červený Kostelec, 2017, 427–440.
 Рамач Янко. «Твори Михайла Ковача у виданнях Союзу русинів і українців Хорватії». Славистика XXII/2, 2018: 202–2013.
 Ринар Ана. Уплів українських письменців на Михайла Ковача. Нови Сад: Завод за культуру войводинских Руснацох, 2016.
 Тамаш Жулијан. Русинска књижевност. Историја и статус. Нови Сад: Матица српска, 1984.
 Тамаш Юлијан. Историја рускеј литератури. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1997.
 Тамаш Юлијан. Євангелиста Михайло Ковач. Нови Сад: Руске слово, 2009.
 Шереги Юрій. «Українські театральні предмети, курси українських народних танців і други імпресії у Бачки и Сриме 1939–1940. рок» (I–III). 1/1967, 2/1967, 3/1967. Руски Керестур: Руске слово, 1967, 61–70, 131–138, 217–223.
 Шерегій Юрій. Нарис історії українських театрів Закарпатської України до 1945 року. Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто – Пряшів – Львів, 1993.
 Менас Анїса – Коваль П. Алла. Українсько-хорватський або сербський словник. Hrvatskoili srpsko – ukrajinski rječnik. Zagreb: Sveučilišna naklada liber, 1979.

Извори

Рукописно наслеђе Михайла Ковача, пре свега његови дневници и преписка, власништво његове најмлађе кћери Оље Карлаварис из Новог Сада.

Janko Ramač

THE EPISTOLARY LEGACY OF MIHAJLO KOVAČ

Summary

The author of the work summarizes the epistolary legacy of Mihajlo Kovač (1909-2005), a prominent Ruthenian writer and cultural and national worker, which was created in the second half of the 20th century. A few hundred letters, postal and picture cards sent to Kovač by outstanding Ukrainian, Ruthenian, Slovak and Serbian writers, scholars and cultural workers testify to his contacts and very active cooperation with numerous individuals and institutions trying to connect the literature, cultural and national life of the Ruthenians in Yugoslavia with Ukraine and the Ukrainian diaspora. Simultaneously, he worked on connecting the Ukrainians with the peoples and national communities of Yugoslavia. Copies or concepts of Kovač's answers are partly preserved. The material is very significant because it contains a lot of data and information on less known or studied details on literary, cultural and national life of the Ruthenians in Yugoslavia and their contacts and cooperation in these fields with Ukraine, the Ukrainian diaspora and peoples and national communities in Yugoslavia.

Key words: Mihajlo Kovač, Oleksa Mišanič, Ruthenians in Yugoslavia, Ruthenian literature, Ukrainian literature.